

‘Angst voor criminaliteit’ onderzocht

De brede schemerzone tussen alledaagse realiteit en irrationeel fantoom

STEFAN PLEYSIER*

INLEIDING: WE'RE ALL AFRAID, OK!

Een ondertussen aanzienlijke tijd geleden schreef Jock Young met *The Failure of Criminology* (1986) een binnen de criminologie - alleen al om de titel - opgemerkte bijdrage. Hierin pleitte hij voor de nood aan een radicale en realistische criminologiebeoefening die komaf diende te maken met de overaccentuering van de dader, de samenleving, en de controlemechanismen tussen beide voorgaande categorieën, ten voordele van een meer centrale positie voor het slachtoffer. Het pleidooi voor deze *New Realism* benadering viel binnen de criminologie niet in dovemansoren, wel integendeel (de Haan & Loader, 2002). Twee jaar later hadden Maguire & Pointing (1988) het over *The Rediscovery of the Crime Victim*; een herontdekking die later onder meer door Boutellier (1993) werd bestempeld als de victimologische wending binnen het criminologische en strafrechtelijke denken.

Met name het leven in onze laatmoderne samenleving lijkt de herwaardering van de positie van het slachtoffer te faciliteren; immers, het slachtoffer “(...) has become the symbol par excellence of the late modern condition” (de Haan & Loader, 2002:245) in die mate zelfs dat slachtofferschap één van de weinige, ons resterende identiteitsverlenende concepten lijkt te zijn: “*We’re all victims, OK!*” (Ewald, 2000:167). Dat gedeelde of collectieve slachtofferschap slaat in onze maatschappij echter niet enkel of niet langer op slachtoffers van criminaliteit in de traditionele zin van het woord, maar evenzeer op slachtoffers van ‘angst voor criminaliteit’. In een maatschappij die, aldus sociologen, de fase van de ‘reflexieve modernisering’ is binnengetrepen, heeft het onvoorwaardelijke geloof in het modernistische project bij uitstek, de *production of order*, plaats geruimd voor een toenemend risicobewustzijn en een dalende risicoacceptatie. “The movement set in motion by the risk society (...) is expressed in the statement: *I am afraid!*” (Hier, 2003:3). Met name hierin kan men allicht niet onterecht een uitbreiding van de aangehaalde victimologische wending ontwaren; het gedeelde slachtofferschap draait nu om de constructie en positionering van zogenaamde *fearing subjects* (Lee, 2007). “The type of the risk society marks in this sense a social epoch in which *solidarity from anxiety* arises and becomes a political force” (Hier, 2003:3).

Die *fearing subjects* zijn ook het voorwerp gaan vormen van een belangrijke subdiscipline binnen het criminologische onderzoek. ‘Fear of crime’ of ‘angst voor criminaliteit’ wekt interesse en belangstelling niet enkel onder criminologen en victimologen, maar

* Stefaan Pleysier is deeltijds verbonden aan het Leuven Instituut voor Criminologie van de K.U.Leuven, en aan het Expertisecentrum Maatschappelijke Veiligheid van de KATHO dept. Ipsoc. Het proefschrift werd openbaar verdedigd op 19 januari 2009. Geert Vervaeke en Johan Goethals waren respectievelijk promotor en co-promotor; Gerben Bruinsma, Henk Elffers en Jaak Billiet waren de andere leden van de examenjury.

ook en misschien vooral bij beleidsmakers, politici en politieke partijen, de media en de publieke opinie (Lee, 2007). Er is, sedert de ‘empirische ontdekking’ van het fenomeen halverwege de jaren ’60 van vorige eeuw, veel over gezegd en veel over geschreven. En alhoewel de kwaliteit van die geschriften en de gedegenheid van het empirische onderzoek waarop ze vaak steunen, globaal gezien niet meteen kan leiden tot een unanieme tevredenheid, schuilt in een eerder komisch bedoelde quote van een groep onderzoekers een grond van waarheid: *‘Fear of crime is now bigger than General Motors’* (Ditton e.a., 1999:83).

‘Fear of crime’ of ‘angst voor criminaliteit’ vormt het onderwerp van dit proefschrift. Dit onderwerp, ‘angst voor criminaliteit’, vraagt een voorzichtige en genuanceerde, een correcte en kritische behandeling. Criminaliteit en onveiligheid in het algemeen, en ‘angst voor criminaliteit’ of het ‘onveiligheidsgevoel’ in het bijzonder, zijn als thema beladen met een bijzondere maatschappelijke aandacht en politieke gevoeligheid. ‘Angst voor criminaliteit’ is geen objectieve en voor de hand liggende empirische realiteit maar “(...) the result of a number of discursive realignments, technical shifts, historical accidents, and governmental imperatives” (Lee, 2001b:ix). Het is bovendien ook een complexe wetenschappelijke materie: tot op de dag van vandaag, na een onderzoekstraditie van ondertussen meer dan veertig jaar, blijven gedegen conceptualiseren en metingen van, en theoretisch onderbouwde verklaringen voor ‘angst voor criminaliteit’ eerder de uitzondering dan de regel. Die wetenschappelijke complexiteit en maatschappelijke gevoeligheid van het thema stelt de onderzoeker voor een bijzondere en niet te geringschatten opdracht; dit proefschrift, als eindresultaat van deze opdracht, heeft dan ook niet de ambitie of pretentie om een receptenboek voor onderzoekers, laat staan beleidsmakers, aan te reiken, maar is eerder een wetenschappelijke queeste die de complexiteit van het fenomeen zo veel mogelijk recht poogt te doen. Immers, tussen ‘angst voor criminaliteit’ als alledaagse realiteit of irrationeel fantoom ligt een brede schemerzone die in een gepolariseerd debat al te vaak genegeerd wordt.

1. OPBOUW VAN HET PROEFSCHRIFT

Het proefschrift bestaat uit vijf onderscheiden delen. In een eerste deel wordt een *Introductie op het thema* geboden, waarin we achtereenvolgens ingaan op het onveiligheidsgevoel als maatschappelijk gevoelig thema (1.1), als politiek hangijzer (1.2), en als onderwerp van een wetenschappelijke onderzoekstraditie (1.3). In een laatste punt (1.4) binnen dit eerste, introducerende deel, en in de geest van dit werk, staan we stil bij enkele kritisch-deontologische overwegingen bij het onderzoek naar (on)veiligheid.

In een tweede deel - *Van spreektaal naar wetenschappelijk jargon* - wordt vervolgens de thematiek en het onderwerp van dit werk verder afgebakend; met het oog op het literatuuroverzicht in het derde deel worden enkele voor deze onderzoekstraditie centrale concepten en noties geïntroduceerd en verduidelijkt. Er wordt ingegaan op wat wel en wat niet aan bod komt in dit werk.

In een uitgebreid derde deel doorlopen we *Een halve eeuw onderzoek naar ‘angst voor criminaliteit’*. Het deel vat aan met, en krijgt verder - net zoals de volgende twee delen overigens - vorm door een beschrijving van de twee centrale lacunes (3.1) die de onderzoekstraditie naar ‘angst voor criminaliteit’ kenmerken. Het vervolg van het literatuuroverzicht bouwt hierop verder, en is opgesplitst in enerzijds een overzicht van de onder-

zoekstraditie met betrekking tot de conceptualisering en meting van het binnen de traditie centrale concept 'angst voor criminaliteit' (3.2), en anderzijds een overzicht van het etiologisch onderzoek of de verklaringen voor 'angst voor criminaliteit' (3.3). Bij wijze van epiloog en met het oog op de twee laatste delen, wordt tenslotte en met betrekking tot zowel de conceptualisering en meting van, als de verklaringen voor 'angst voor criminaliteit', een stand van zaken geresumeerd (3.4).

Het vierde deel van dit werk onderzoekt op basis van het literatuuroverzicht enkele mogelijke *Uitwegen* voor de tekortkomingen en centrale lacunes die het 'angst voor criminaliteit' onderzoek kenmerken. Wederom gaan we in op zowel het concept en de operationalisering van 'angst voor criminaliteit' als op de verklaringen voor 'angst voor criminaliteit'. In een eerste punt (4.1) gaan we vanuit de literatuur op zoek naar een alternatief en nauw bij een strakke conceptualisering van 'angst voor criminaliteit' aansluitend meetinstrument. Het tweede punt in dit deel (4.2) gaat door op het etiologisch onderzoek, en exploreert nieuwe, en fundamenteel theoretisch onderbouwde verklaringen voor 'angst voor criminaliteit'. Dit vierde deel vormt een cruciale brug tussen het literatuuroverzicht in het derde deel en het empirisch onderzoek in het vijfde deel.

In het vijfde en laatste deel - '*Angst voor criminaliteit' onderzocht* - vertalen we de opgedane inzichten in eigen empirisch onderzoek en secundaire analyses op bestaande databestanden. In een beknopte proloog worden vooreerst de binnen dit deel benutte studies en databestanden voorgesteld (5.1). De twee volgende punten sluiten aan bij de eerder gehanteerde tweedeling; in een eerste punt pogen we het gebruik van de bestaande instrumenten voor het meten van 'angst voor criminaliteit' naar een hoger niveau te tillen (5.2). In een volgende punt exploreren we, wederom zowel binnen de bestaande crime en victim surveys als in eigen en daartoe ontworpen empirisch onderzoek, nieuwe verklaringen voor 'angst voor criminaliteit' (5.3). Die verklaringen vloeien logisch en consequent voort uit de theoretische inzichten die deels reeds vervat zijn in het literatuuroverzicht en vervolgens verder worden uitgewerkt in het vierde deel van dit werk, en leiden tot een alternatief, sociaal-psychologisch model voor de verklaring van 'angst voor criminaliteit'. Tenslotte wordt wederom één en ander geresumeerd in een afsluitende epiloog (5.4).

2. ENKELE BREDE CONCLUSIES

Het onderzoek dat aan de basis van dit proefschrift lag, oriënteerde zich op het zoeken naar antwoorden op de twee centrale lacunes binnen de onderzoekstraditie naar 'angst voor criminaliteit'. Die zoektocht verliep, binnen elke lacune, via eenzelfde, tweevoudige strategie. Het onderzoek naar 'angst voor criminaliteit' is immers enerzijds onmiskenbaar gebaat met onderzoekers die gebruik maken van de klassieke en bijzonder waardevolle crime en victim surveys. Alvast in ons land gebeurt dit te weinig. Anderzijds is naast de continuering en intensivering van het gebruik van deze traditionele instrumenten ook plaats voor en nood aan het 'experiment': in eigen, en vaak kleinschaliger empirisch onderzoek, krijgt de onderzoeker de kans om nieuwe meetinstrumenten en alternatieve verklarende modellen uit te testen. Alhoewel deze experimenten niet noodzakelijk en per definitie op toepassing of bruikbaarheid moeten zijn gericht, staat hun bijdrage aan de kennisproductie en het wetenschapsbedrijf, ook binnen het 'angst voor criminaliteit' domein, buiten discussie. Men kan het vergelijken

met *haute couture*: immers, net zoals deze de draagbare confectie inspireert, kunnen ook 'experimentele' en alternatieve meetinstrumenten en verklaringsmodellen de klassieke slachtofferschapenquête op langere termijn beïnvloeden en naar een hoger niveau tillen.

Binnen de onderzoekstraditie zit de conceptualisering en meting van 'angst voor criminaliteit' op niet te onderschatten wijze gevangen in het strakke keurslijf van de crime en victim survey. Dit heeft niet alleen het verleden van de traditie bepaald, maar determineert ook tot op zekere hoogte de toekomst van het 'angst voor criminaliteit' onderzoek. Deze observatie hoeft evenwel, zo hebben we betoogd, niet noodzakelijk tot pessimisme, laat staan immobilisme, te leiden. De stand van zaken met betrekking tot het methodologisch onderzoek laat immers toe om, ofwel, de performantie van bestaande meetinstrumenten aanzienlijk op te drijven, ofwel de tekortkomingen en problemen bloot te leggen en beter dan voorheen in te schatten. Dit leidt op termijn - dat is althans onze hoop - tot een hogere waardering en herwaardering van bestaande instrumenten zoals de Veiligheidsmonitor. Alhoewel dergelijke *state of the art* methodologische bijdragen de 'fear of crime' literatuur slechts druppelsgewijs lijken te inspireren, is op dit vlak binnen de onderzoekstraditie in het laatste decennium ongetwijfeld een niet te keren kentering ingezet. Zelf hebben we ondermeer de aandacht gevestigd op het onvoorwaardelijke - en binnen de onderzoekstraditie nagenoeg volstrekt genegeerde - belang van de equivalentie van het 'angst voor criminaliteit' instrument bij het vergelijken van groepen of inschatten van tendensen.

De ontwikkeling en constructie van alternatieve instrumenten voor het meten van 'angst voor criminaliteit' mag niet vervallen in de fouten en onvolkomenheden van de klassieke crime en victim surveys. Vooreerst houdt dit in dat een gedegen conceptualisering de operationalisatie van een concept voorafgaat; het is in dat opzicht enigszins verwonderend vast te stellen dat 'angst voor criminaliteit' in de literatuur geenszins noodzakelijk aanleunt bij een enge en scherp afgelijnde opvatting van het concept. Ten tweede is het even verbazend te constateren dat men voor het meten van 'angst voor criminaliteit' in het verleden - de uitzonderingen bevestigen de regel - nauwelijks of geen beroep heeft gedaan op de ervaring en inzichten in de psychologie en het daar gehanteerde - en hier zeer bruikbare - onderscheid tussen toestandsangst en angst als dispositie.

Ook het etiologisch onderzoek naar de verklaringen voor 'angst voor criminaliteit' wordt grotendeels bepaald en begrensd door de mogelijkheden die de klassieke crime en victim surveys op dit vlak bieden. Niettemin zijn we er wederom van overtuigd dat de grenzen van deze instrumenten, gelet op bepaalde nieuwe theoretische inzichten en methodologische mogelijkheden, nog onvoldoende werden geëxploreerd. In studies zoals de Veiligheidsmonitor zit, mits inzicht in het instrument en wat creativiteit, meer relevante informatie dan vaak genoegzaam wordt aangenomen. Maar de zoektocht naar daadwerkelijk relevante, en theoretisch onderbouwde verklaringen voor 'angst voor criminaliteit' stopt niet bij deze klassieke surveys; ook hier is er nood aan kleinschalige en specifiek op het thema georiënteerde projecten. Niet alleen biedt dit de mogelijkheid om het afhankelijke concept 'angst voor criminaliteit' naar eigen inzicht te operationaliseren, het stelt ook minder grenzen aan de verklarende concepten die men wenst op te nemen. In dat opzicht toont ook ons onderzoek aan dat "the combination of factors that best predict fear of crime is dependent on the way fear is operatio-

nalized. If we are to develop more adequate theoretical statements, it is imperative that researchers be more cognizant of this than they have been in the past” (Thompson e.a., 1992:384). In ons eigen empirisch onderzoek werd het etiologische model voor de verklaring van ‘angst voor criminaliteit’ geïnspireerd door enkele sociologische theorieën en een tijdsdiagnose van onze hedendaagse, laatmoderne maatschappij. Overigens is het opvallend - iets wat in het onderzoek herhaaldelijk wordt bevestigd - hoe een doorgedreven methodologische aanpak en theoretisch inzicht elkaar wederzijds beïnvloeden, en uiteindelijk ook leiden tot een daadwerkelijk beter *Verstehen* van de thematiek in kwestie.

Dit brengt ons bij een allerlaatste puntje. Om meedere redenen - die in het proefschrift ter sprake komen - oriënteert ons onderzoek zich op een onderzoekstraditie met een in hoofdzaak kwantificerende inslag; dit is naar onze mening logisch omdat we overtuigd zijn van het feit dat een doorgedreven kwantitatief-methodologische benadering deze onderzoekstraditie opnieuw kan inspireren en nieuw leven kan inblazen. Verschillende bijdragen in het laatste decennium - en ook dit werk wenst hierbij aan te sluiten - getuigen hiervan. Niettemin stuit dit onderzoek op een aantal plaatsen ook op de grenzen van een kwantitatief paradigma; meermaals roept de studie vragen op die neigen naar een eerder kwalitatieve benadering van het thema. Alhoewel dit niet meteen blijkt uit ons werk, zijn we het absoluut eens met Hale: “Ethnographic studies, life histories and individual and group interviews all have much to contribute and are currently relatively ignored as methods by researchers into fear” (Hale, 1996:132). Surveyonderzoek en een kwantificerende benadering zal binnen de ‘fear of crime’ onderzoekstraditie ongetwijfeld een belangrijke rol blijven spelen; de op die manier opgedane kennis kan in de toekomst echter fundamenteel worden verrijkt, verhelderd en geïnspireerd indien het wordt aangevuld met kwalitatieve inzichten.

LITERATUUR

- BOUTELLIER, H. (1993). *Solidariteit en slachtofferschap. De morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur*. Nijmegen: Sun.
- DE HAAN, W. & I. LOADER (2002). *On the emotions of crime, punishment and social control*. *Theoretical Criminology*. 6, 3, 243-253.
- DITTON, J., J. BANNISTER, E. GILCHRIST & S. FARRALL (1999). Afraid or angry? Recalibrating the ‘fear’ of crime. *International Review of Victimology*. 6, 2, 83-99.
- EWALD, U. (2000). Criminal victimisation and social adaptation in modernity: fear of crime and risk perception in the new Germany. In: Hope, T. & R. Sparks (Eds.). *Crime, Risk and Insecurity: Law and Order in Everyday Life and Political Discourse*. 166-199. London: Routledge.
- HALE, C. (1996). Fear of Crime: A review of the literature. *International Review of Victimology*. 4, 79-150.
- HIER, S.P. (2003). Risk and panic in late modernity: implications of the converging sites of social anxiety. *British Journal of Sociology*. 54, 1, 3-20.
- LEE, M. (2001). *The ‘fear of crime’ and governance: a genealogy of the concept of ‘fear of crime’ and its imagined subjects*. Diss. doct., University of Western Sydney.
- LEE, M. (2007). *Inventing Fear of Crime. Criminology and the politics of anxiety*. Cullompton: Willan Publishing.
- MAGUIRE, M. & J. POINTING (Eds.) (1988). *Victims of Crime. A New Deal?* Milton Keynes: Open University Press.

THOMPSON, C.Y., W.B. Bankston & R.L. St. Pierre (1992). Parity and disparity among three measures of fear of crime: a research note. *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal*. 13, 373-389.

YOUNG, J. (1986). The Failure of Criminology. In: Matthews, R., & J. Young (Eds.). *Confronting Crime*. 4-30. London: Sage.